

התוניסאים מגלים בדרך הקשה: למהפכות במזרח התיכון יש לפעמים השפעה קצרת- טווח

written by אלי קלוטשטיין | 17.12.2025

מוחמד בועזיזי היה ירקן שבסך הכול רצה להתפרנס. בעיירת הולדתו הקטנה סידי בוזיד שבתוניסיה הוא נקלע למריבה מול השלטונות, שנטפלו אליו במשך שנים ומנעו ממנו למכור את מרכולתו בעזרת מריצה קטנה ברחובות. בתגובה נקט בועזיזי מעשה של ייאוש והצית את עצמו, וכעבור שבועיים מת מפצעיו. האירוע הטראומתי הזה זכור בעיקר בשל העובדה שהוא נחשב לזרז שהצית היום לפני 15 שנה בדיוק את מהפכות "האביב הערבי" בכל רחבי המזרח התיכון.

ההפגנות, המהומות והעימותים עם השלטונות בקריאה לרפורמות ואפילו דמוקרטיזציה סחפו אחרי תוניסיה גם את מצרים, תימן, לוב, סוריה ועוד. אף שבמדינות אלה התוצאה הייתה שינוי שלטוני, גם במדינות אחרות שבהן לא הופלה הממשלה התחוללו מחאות ² למשל בירדן, עיראק, כוויית, מרוקו ועוד.

אבל ערש המהפכה תמיד נחשב באופן מסורתי תוניסיה, ולפי פרשנים רבים היא גם נתפסה כמדינה היחידה שבה תהליך המעבר לדמוקרטיה הצליח, ואף זכה להכרה כאשר ארה"ב חתמה עם הממשלה בתוניס על שלל הסכמים כלכליים וביטחוניים והגדירה אותה "בעלת ברית מרכזית שאינה חברה בנאט"ו". אבל ההצלחה הזאת הייתה קצרת ימים, כעשור בלבד.

כיום תוניסיה הפכה בעיני רבים לרודנות של ממש. הנשיא קייס סעיד שולט בה ביד רמה, כולא את יריביו הפוליטיים, משתיק את האופוזיציה ורומס את זכויות האזרח. סיפורה העצוב של המדינה הזאת, שהידרדרה במהירות מתקווה לייאוש, מדגים כיצד למרבה הצער למהפכות במזרח התיכון עלולות להיות השפעות קצרות טווח בלבד.

ממשבר סביבתי לפוליטי

מזה חודש לפחות הבירה תוניס סוערת בסופי השבוע בעקבות הפגנות של האופוזיציה נגד שלטונו של סעיד (67), מומחה למשפט חוקתי שעלה לכס הנשיאות בתוניסיה ב-2019. המפגינים לבשו שחור וסרטים אדומים, נשאו שלטים שבהם נכתב כי "אופוזיציה אינה פשע", "שחררו את תוניסיה" ועוד. הם גם זימרו שירים כגון "העם רוצה בהפלת השלטון" ³ סיסמה שהייתה שאגת הקרב של מהפכת 2011.

בשבת האחרונה התאחדו גורמים מכל רחבי הקשת הפוליטית להפגנה משותפת, ודרשו לשים קץ לשלטונו של סעיד ולהחזרת הדמוקרטיה. בשלושה השבועות הקודמים נערכו בתוניס הפגנות

מפוזרות, בהשתתפות אלפים, אך הן לא הצטברו לכדי מסה קריטית של מחאות רחבות היקף. בחודש הבא נקבעה שביתה כלל-ארצית במחאה נגד הנשיא, אך לא ברור אם זו תצליח לצאת לפועל. חלק מהעצורים פתחו בשביתות רעב ארוכות בניסיון להשפיע על סעיד להקל על מתנגדיו [?] אך הם לא זכו להצלחה כלל.

מתנגדיו של הנשיא טוענים כי הוא משתמש במערכת המשפט ובמשטרה כדי לבסס שלטון יחיד לעוד שנים ארוכות, וכי הוא רודף את מבקריו, האופוזיציה, ארגוני זכויות אדם ועוד. רק ביום שישי האחרון נשפט אחד ממבקרי הבולטים ל-12 שנות מאסר, ושבוע קודם לכן קיבלו כתריסר דמויות בולטות באופוזיציה עונשי מאסר ארוכים, שחלקם הגיעו אפילו עד ל-45 שנים. האישום הרשמי, אגב, היה "מזימה להפיכה והדחת סעיד".

בסך הכול נשפטו בתיק הזה, מהגדולים בהיסטוריה של תוניסיה בעשורים האחרונים, כארבעים בני אדם, ובהם ראש שירותי המודיעין לשעבר בתוניסיה. מחצית מהם נמלטו לחו"ל ונשפטו בהיעדרם. ראש הסגל של הנשיא לשעבר, למשל, קיבלה שלא בנוכחותה עונש מאסר של 35 שנים.

במקביל, הרשויות עצרו באחרונה עוד כמה מהדמויות הבולטות באופוזיציה, וגם להם צפוי בקרוב משפט. מבקריו של הנשיא טוענים כי כל ההליך המשפטי מתנהל כפארסה, הצגה מתוזמרת, וממילא האישומים מומצאים ולא ניתנת לנאשמים הזכות להתגונן באופן הוגן. עוד קודם לכן נעצרו גם שופטים ואישים בולטים אחרים, ובעצם כל מי שמבקר את הנשיא, ואף הם נידונו לעונשי מאסר ארוכים. העיתונות עומדת תחת מתקפה במדינה, ורבים מאנשי התקשורת יצאו להפגין ביחד נגד הנשיא.

המצב כה חמור עד שאפילו ארגוני זכויות אדם בינלאומיים גדולים, ובהם "אמנסטי" ו"משמר זכויות האדם" (Human rights Watch) יוצאים נגד השלטון התוניסאי. הם אומנם לא קוראים בקול גדול כמו נגד ישראל, אבל הם בהחלט מותחים ביקורת על השלטון. בין היתר הם טוענים כי סעיד מנצל חוקים נגד פשעי סייבר וטרור לדיכוי כל אופוזיציה לשלטונו.

לא רק המצב הפוליטי מדאיג את המפגינים. הם מוחים גם נגד המצב הכלכלי במדינה, וכן נגד פגעים סביבתיים שנוצרו תחת שלטונו של סעיד. למעשה, הסוגיה הסביבתית היא אחד הגורמים העיקריים לפרוץ המחאות. בעיר קאבס שבמזרח המדינה, לחופי הים התיכון, פרצו בתחילת השנה הפגנות, שביתות וקריאות נגד הממשל בשל הנזקים הסביבתיים והבריאותיים שגורמים מפעלים מזהמים.

קאבס היא מרכז תעשייתי של קבוצת הכימיקלים התוניסאית, שפועלת להפוך פוספט לחומרי דשן וחומצות. אלא שתושבים החלו להתלונן על הרעלות, תחלואות, התעלפויות ועוד, ובעיר נרשם שיעור של חולי סרטן גבוה בהרבה מהממוצע בכל יתר המדינה. התופעות הללו יוחסו לדליפות גז מהמפעלים בקאבס, שבעבר גרמו למחלות כאלה [?] אך השנה התופעה החמירה

במקביל ישנה גם פגיעה סביבתית חמורה: העצים מתים, דגים נעלמים מהים וריח מסריח מכביד על האוויר. העיר נודעה בעבר כפנינה סביבתית, אך הפכה תוך שנים אחדות לכתם שחור בחופי המדינה. ביקורות חשאיות שנערכו במקום גילו אי סדרים רבים, כולל שפיכת חומרים מזהמים ואפילו רעילים למי הים התיכון.

התושבים לא יכולים היו לשאת עוד את המצב, ויצאו לרחובות בהמוניהם. הם דרשו את פירוק המפעלים, שנמצאים במקום מאז שנות ה-70, יצאו בקריאות נגד הנשיא ותלו בו את האשמה [2] וכך החלו את המשבר הפוליטי שנמשך חודשים רבים ולבסוף זלג גם לבירה תוניס.

הנשיא הרוויח מהקורונה

סעיד דווקא הגיב להפגנות בקאבס. בספטמבר הוא יצא נגד "ההתנקשות" בסביבה שם, אמר כי המדיניות התעשייתית בעיר היא "פשע" [2] אך בה בעת הגן על הצורך בתעשיית הפוספטים במדינה כנדבך כלכלי מרכזי של תוניסיה.

אלא שזו גם הייתה קריאה יוצאת דופן בפני עצמה. העיתונאי המקומי סעיד זוארי אמר לאלג'זירה שלרוב המחאות כלל לא זכות לשום תגובה מארמון קרתגו, מעונו של הנשיא סעיד. השלטון רק רומס את ההפגנות, כולא את מתנגדיו וממשיך הלאה. אף שבינתיים לא נרשמו כמעט התנגשויות אלימות עם המפגינים, פציעות או מקרי מוות, רבים חוששים שזה רק עניין של זמן. איוב עמארה, אחד מראשי המפגינים, סיכם את המצב בעצב: "14 שנים של התקדמות נסוגו לאחור", הוא אמר.

כיצד הגיע המדינה למצב כזה? המהפכות שפרצו ב-2010 נגד שלטונו של הרודן זין אל-עבאדין בן עלי, וסימנו את תחילת "האביב הערבי", הביאו לנפילתו בתום 23 שנות דיכוי אכזרי במיוחד. פחות משנה לאחר מכן נערכו בחירות ראשונות לבית הנבחרים בתוניסיה, אך אלה הסתיימו בניצחונם של כוחות אסלאמיים [2] שהופלו לאחר מכן בלחץ ציבורי והפגנות של תושבים ברחובות, אשר דרשו שלטון חילוני. מאז קמו ונפלו קואליציות שונות במדינה, עד לעלייתו לנשיאות של סעיד ב-2019, בתום בחירות שבהן זכה ברוב זעום.

הנשיא, שהגיע כאמור מתחום המשפט החוקתי, ידע לנצל משבר מדינתי כדי לגבש את אחיזתו במדינה. ב-2021 פרצו הפגנות בתוניסיה על רקע תפקודה הלקוי של הממשלה מול משבר מגפת הקורונה, בדומה למדינות רבות בעולם. ההפגנות סיפקו לסעיד תירוץ מושלם: הוא זכה בהסכמה לפיטורי ראש הממשלה ושריו, פיזר את בית הנבחרים, וכך ניכס לעצמו את סמכויות השלטון והחל למשול בעצמו במדינה בצו מיוחד [2] במה שהגדיר כצעד לביעור השחיתות והניהול הלא תקין במדינה. האופוזיציה קראה לילד בשמו ואמרה כי סעיד ביצע הפיכה, אך ללא הועיל: תוך זמן קצר הוא הספיק לקחת לעצמו כמעט כל זכות להוראה שלטונית.

יתרה מכך: תחילה התושבים שיתפו פעולה עם מהלכיו של סעיד. ב-2022 הוא יזם את כינונה של חוקה חדשה, שנועדה להחליף את זו שהתקבלה ב-2014, ואשר העניקה לו זכות למנות ולפטר את ראשי הממשלה וכן שרים שופטים. הוא העמיד את החוקה למשאל עם, שבו זכה ברוב גורף וגדול במיוחד.

מאותו רגע הנשיא כבר לא הביט לאחר כלל: בבחירות שנערכו בשנה שעברה סעיד כלל לא טרח להציג מצע מדיני. הוא ניצח אותן בקלות עם 90 אחוזים מהקולות, בין היתר בגלל שזרק לכלא את כל המתחרים. כך למשל, המתמודד המוביל נכלא ונענש בשלושה עונשי מאסר נפרדים, כולל אחד בן 12 שנים, ושמונה מועמדים פוטנציאליים אחרים נעצרו או נזרקו למעצר בית. אחרים נפסלו מלהתמודד בבחירות. סעיד טוען בתוקף שפעולותיו מכוונות נגד "בוגדים", ומטרתן להשיב את התפקוד התקין של מוסדות המדינה.

בסופו של יום רק שני מועמדים הורשו להשתתף בבחירות עצמן. לקלפיות עצמן הגיעו פחות מ-30 אחוזים מבעלי זכות הבחירה בתוניסיה, שזה נשמע מעט ² אבל זה גבוה הרבה יותר משיעור המצביעים בבחירות לפרלמנט שנערכו פחות משנתיים קודם לכן, שבהן הצביעו פחות מ-10 אחוזים מהתושבים.

למרות הדיכוי הנרחב, רוב הקהילה הבינלאומית אינה משמיעה הגה אל מול סבלה של האוכלוסייה. בעולם חוששים מעריקה של סעיד לגוש האיראני-רוסי-סיני, ולכן הוא לפי שעה לא עומד בצל הביקורת הגדולה שמדינות אחרות ספגו בתקופת ביידן, למשל. כדי להמשיך להחזיק את המדינה הזאת בברית המערבית, הסכים הממשל הדמוקרטי הקודם להעלים עין מזכויות אדם, דיכוי ורדיפה, ואפילו למכור כלי נשק מתקדמים לתוניסאים.

ללמוד מניסיון העבר

המהפכות הכושלות של ה"אביב הערבי", שפרצו בדיוק לפני 15 שנה, אינן היסטוריה עתיקה. אין קושי לזכור או להזכיר את סיפורן, וחשוב שהן יעמדו לנגד עינינו כאשר אנו מסתכלים על הנעשה בזירה הבינלאומית גם בימים אלה, ובייחוד במזרח התיכון.

ניקח את מצרים לדוגמה: מדינת הענק עברה מהפכה עקובה מדם שבמסגרתה עלו לשלטון אסלאמיסטים קיצוניים, המזוהים עם תנועת "האחים המוסלמים". חודשים ספורים לאחר מכן התחוללה הפיכה נוספת במדינה, שבסופה הודחה המפלגה האסלאמית שנבחרה בידי העם ³ והוחלפה לבסוף בידי גנרל מהצבא המצרי, בן דמותו המדויקת של חוסני מובארכ, ששלט במדינה לפני האביב הערבי במשך שנים רבות.

לוב היא סיפור עצוב נוסף: בתום מהפכה ארוכה ובמחיר דמים כבד הודח ונרצח השליט הוותיק מועמר קדאפי, אך שלוש שנים לאחר מכן המדינה הידרדרה למלחמת אזרחים ארוכה. למרות כמה ניסיונות פיוס, למעשה המלחמה לא הסתיימה עד היום, ושתי ממשלות שולטות בחלקים שונים של לוב ⁴ כשהן מאפשרות למעצמות באזור להפוך את המדינה למגרש משחקים של

יש כמובן עוד דוגמאות, אבל אולי הכי חשוב לשים לב לנעשה בסוריה, שכנתנו מצפון: ההפגנות שפרצו ב"אביב הערבי" ב-2011 הפכו במהרה למלחמת אזרחים שנמשכה קצת יותר מ-13 שנה, ובמסגרתה נהרגו מאות אלפי בני אדם. מיליונים נעקרו מבתיהם ונפוצו בכל רחבי המזרח התיכון ואירופה. סיומה המהיר של המלחמה בשנה שעברה, שבסופה עלה לשלטון איש אל-קאעידה לשעבר אחמד א-שרע, לכאורה הובילה ליציבות במדינה ההרוסה.

אלא ששנה בלבד הספיקה ללמד אותנו כי הדמוקרטיזציה של סוריה אינה בדיוק הבשורה שרבים ציפו לה. המשטר בדמשק, שבמידה רבה מקבל פקודות מאנקרה, הספיק לבצע טבח בעלאוויים ובדרוזים, הוא מצוי במתח מתמיד ועל סיפו של טבח נוסף גם בכורדים. הוא נשען על כידוני הרובים של מוסלמים קיצונים ושכירי חרב כדי לבסס את שלטונו. תקריות קיצוניות כגון סגירת פאבים אומנם אירעו לפי שעה רק במידה מועטה, אך גם זאת רק בשל ניסיונו של המשטר להציג פנים מחייכות לעולם.

עם זאת, הפעולות המבזות, האונס, ההוצאות להורג הפומביות ויתר הדברים שנלוו למעשי הטבח במיעוטים במדינה, בין אם עלאוויים, בין אם דרוזים, סיפקו הצצה לאופן שבו המשטר הזה יכול לנהוג באנשיו ולפגוע במי שאינו חולק איתו את האמונה הסונית. שלטון שנשען על כוח הזרוע בקושי יכול להיקרא דמוקרטי, גם אם הוא מקיים בחירות למראית עין. תשאלו את בשאר אל-אסד.

אם לשפוט מניסיון העבר באזור, התקווה המערבית שא-שרע ² מחבל שתמך באידיאולוגיה קיצונית כל שנות פעילותו, אך כעת פשט את מדיו ולבש חליפה ³ יעביר את סוריה למצב של דמוקרטיה מופתית בסגנון אירופי ככל הנראה תתבדה במהירות. האופן שבו נהג כששלט באידליב, כשהעיר הייתה מעוז המורדים האחרון שנלחם באסד, מדגימה את דרך המחשבה שלו ואת השיטות האכזריות שבהן נהג אפילו כלפי תומכיו.

ישראל צריכה לזכור ולהזכיר את ניסיון העבר הזה, ויכולה להצביע על תוניסיה, על לוב, על מצרים ועל מדינות אחרות ולהסביר לעולם: דמוקרטיה במזרח התיכון היא מצרך נדיר. רק מדינה אחת הצליחה להתמיד איתה באופן מופתי בעשורים האחרונים. ולא ⁴ זו לא הייתה סוריה.